

Saygıdeğer Hanımlar Beyler,
Şimdi burada bir konuşma yapmak yerine Brecht'in müzisyeni Kurt Weil'in Berlin ağzıyla bestelediği bir halk şiirini okumak daha kolayıma gelirdi.

Ich sitze da un' esse Klops
Uff enmal klopp's
Ich kieke, staune, wundere mir,
Uff eenmal jeht'se uff, die Tür.
Nanu, denk ick, ich denk: nanu,
Jetzt iss'se uff, erscht war'se zu!
Ick jehe raus, un blicke
Un wer steht draußen?
Ikke! Ikke! Ikke!

Aşağı yukarı şöyle çevirebiliriz:
Oturmuş Klops yemeği yiyordum,
Birdenbire kapı klop klop yaptı
Bakıyorum, hayretler edip şaşıyorum,
N'oluyo yahu, yahu n'oluyo?
Kapı açılıyor, daha demin kapalıydı
Dışarı çıkıp bir göz atıyorum,
Kim dışarda duruyor
Ben! Ben! Ben!

Patates ve kızarmış ekmek karışımı olan Klops yemeği Türkiye'de pek bilinmez. Ama kapının birdenbire klop klop yani tak tak ettiği bilinir. Ben de bir Ağustos günü annemin karnında kapıya klop klop yaptım. N'oluyo yahu, yahu n'oluyo? Kapı açılıyor, daha demin kapalıydı. Dışarı çıkıp bir göz atıyorum. Kim dışarda duruyor? Ben! Ben! Ben!

Birdenbire kendimi sıcak ve eski bir şehirde, bir Hitit şehri olduğu söylenen bir şehirde buldum.

Annem o zaman kendisi neredeyse bir çocuk, 17 yaşında. Babam bir maceraperest, ben o kapıdan çıktığım sırada İstanbul'da milyoner olmaya çalışıyormuş. Benim çocuk kulaklarım bu sıcak şehirde sadece kadın sesleri, at ve hindi sesleri duyuyordu dedemin yarı yıkık konağının avlusunda. Kendisinin beş karısı Azerice, Kürtçe, Ermenice, Türkçe, Çerkesce konuşuyorlardı. Ben o vakitler bu seslerle uyuyup uyanırken Berlin şehri hangi seslerle uyuyup uyanıyordu? Yani içinde şimdi yaşadığım şehir.

Berlin 1946'da üzgün, baygınlık içinde, kemiklerine kadar üşüyen bir şehir. Biri çıkıp deseydi, baygın yatan bu şehrin günün birinde hayran kalınan çok halkı bir dünya şehri olacağını, Berlin buna inanır mıydı? O zaman gökten ay Drakula'nın

mezarı olan Berlin'i aydınlatırken, o belki de yattığı yerde "ölümlerden yorulmuş" diye düşünüyordu.

Üç aylıkken babam gelip bizi İstanbul'a götürdü. Ben o zamanlar Berlin'den habersiz İstanbul'da büyüdüm. İstanbul'da, bilemiyordum, şehir mi denizi kollarında tutuyordu, yoksa deniz mi şehri? Babaannem bana her akşam "hadi gidelim vapurlara bakalım, kaç tane gelecek, kaç tane gidecek?" Yokuş bir yoldan limana yürürdük. Limanda vapuru bekleyen insanların gölgeleri, vapur yanaşınca vapurun beyaz yüzüne düşerdi. Orada gölgeler yürür, insanlar yürür, vapur bağırır, tüm bu gölgeleri içine alır giderdi. Sonra uzaklaştıkça onun arkasına takılan martıların gölgeleri denize düşer, denizin yüzünde uçarlardı.

Bizim evin arkasında bir yazlık sinema vardı, çok acıklı Türk filmleri gösterirdi. Geceleri sinema sesleri odamızda dolaşır. Her gece bu seslerle uyurdum. Bazı geceler abim Ali'yle arka bahçeden bu sinemaya geçerdik. Eğer film çok çok acıklıysa, kendisi de sinema yıldızları gibi giyinen sinema sahibi millete ince patiskadan kesilmiş mendiller dağıtırdı.

Bir gece yaşlı seyirciler sessizce ağlarken abimle ben zırlamaya başladık. Yer gösterici el feneriyle: "Çocuklar! Böyle bağıra bağıra ağlamayın, seyirciler rahatsız oluyor!" dedi. Biz de daha yüksek sesle zırladık. Bizi sinemadan dışarı çıkardılar.

Abim Ali'yle ya ağlamak ya da gülmek isterdik. Bazen annem babam sinemaya ya da bir kulübe dans etmeye giderlerdi. Biz de perdeleri kapatır, masanın üzerine çıkarttığımız küçük erkek kardeşimizin pipisine bir Türk bayrağını, bir Amerikan bayrağını suluboyayla resimlemeye çalışır, çok gülerdik, sonra onu yollayıp bizi ağlatan plakları gramafona koyardık. Önce Ali'ninkini. "Her yer karanlık, mahsun kalbim." O plak çalarken Ali ağlardı. Sonra benim plağı dinlerdik: "Düş ben gibi bir aşka, sadakat neymiş gör."

Ben ağlardım.

Annem babam bazı pazartesiler ecnebi filmler gösteren bir sinemaya giderken özellikle güzel giyinirlerdi. Bir keresinde annem "döpiyesime giyeceğim" demişti. Ben de "Anne, döpiyes nedir?" diye sormuştum. "Döpiyes döpiyestir!" diye cevap vermişti. Döpiyes benim ilk ecnebi kelimeimdi.

Babaannem batıl inançları olan bir kadındı, beyazperdedeki gölgelerin annemle babamın yüzlerini alıp götürmesinden korkardı. Ertesi sabah annemle babama sinemada ne izlediklerini, filmin adını sorardım. Babam da "Filmin adını unuttum, ama bak oyuncu Jean Gabin böyle sigara içiyor!" ve Jean Gabin'in sigara içişini taklit ederdi. Sigara, külü düşene kadar dudağının kenarında dururdu. Böylece babam birkaç hafta boyunca Jean Gabin gibi sigara içti, ta ki bir başka Pazartesi Rossano Brazzi'nin oynadığı bir filmi görüp Salı günü Brazzi'ye geçene kadar. Dolayısıyla İstanbul'daki ahşap evimizde ilk Avrupalı misafirlerimiz Jean Gabin ve Rossano Brazzi'ydi. O yaşta Avrupalı misafirlerimizin adlarını doğru telaffuz

etmekte zorlanıyordum ve Jean için Türkçe bir kelime bulmuştum: Can, Can Gabin. Brazzi içinse Türkçe Biraz İyi diyordum.

Daha sinemaya gidip Can Gabin ve Rossano Biraz İyi'yi beyazperdede bizzat görmeden onları babamın yüzünde ve vücudunda tanımıştım. Annem de yüzünde iki Avrupalı misafiri eve getirmişti: Silvana Mangano ve Anna Magnani. Onların isimleri için de Türkçe'de benzer kelimeler vardı: Sil Beni Mangano ya da Anne Magnani.

Ülkeler arasında değiş tokuş edilen ilk yüzler film yüzleridir.

Bir ara İstanbul'daki evimizde Borsalino adında bir şapka ortaya çıktı. Babam her sabah aynanın önünde onu takıyor ve dışarı çıkmak üzere kapıyı açmadan önce şapkasına son bir kez bakıyordu. Şapkayı düzgün takmaya o kadar önem veriyor, aynanın önünde o kadar uzun kalıyordu ki, o evden çıktıktan sonra bile Borsalinolu başının aynada kaldığını düşünüyordum. Resimlerde Atatürk'ün de ya elinde ya başında şapka görülürdü. Karadeniz kıyısında, küçük bir şehirde Atatürk'ü karşılamak için bütün erkekler bir anda Avrupa tarzı kadın şapkaları takmışlar. Kurnaz bir satıcının elinde erkek şapkaları kalmamış, sırf demode kadın şapkaları. Bu şapkaları takan erkekler henüz aradaki farkı bilmiyorlarmış.

Anne babam Can Gabin ve Rossano Biraz İyi, Sil Beni Mangano ve Anne Magnani'yi yüzlerine davet edip, onlarla çok iyi anlaştıkları sırada ben de ilk Avrupalı arkadaşlarımı buldum. O sıra zafiyet denilen illete yakalanmıştım, ölücem diye korkuyorlardı. Babaanneme “ölünce cennete gidecek miyim?” diye sordum. Nedeni de çok sevdiğim Babaannem kendisinin cennete gideceğine inanıyordu, ben de sırf onunla birlikte olmak için. Babaannemin yedi çocuğu ölmüştü, kendisinin çok günahı olduğunu sanıyordu, çünkü çocukları böyle arka arkaya ölünce acısından çok sigara içmiş de, çok günah işlemiş, ama çocukları melek olup gelip onu içtiği sigaralar yüzünden tam cehenneme düşerken kurtaracaklarmış. Bazen oturduğu yerden birdenbire kalkar, kollarını havaya kaldırır, bağıra bağıra “Aboo Aboo, o Ermeni gelinleri kendilerini nasıl köprülerden attılar, o Ermeni gelinleri kendilerini nasıl köprülerden attılar!” der, sonra gider, bir sigara alır, oturur, başı yerde içerdi. Beni alır çok sık mezarlıklarda gezinir, her ölünün önünde durup “adı neymiş, kaç yaşındaymış” bana okuturdu. Okuma yazması yoktu. “Ölülerin ruhlarını unutmazsan cennete gidersen” dedi bana. Ben de mezarlıklarda adlarını okuduğum ölülerin, Ermeni gelinlerin ya da gazetelerde, gecekondu gaz sobasından zehirlenip ölenlerin adlarını ezberleyip, geceleri isimlerini arka arkaya sayıp ruhlarını düşündüğümü kendilerine söyledim. Ölüler listem giderek uzadı. Adları saymak bir saati geçmeye başladı. Önce sırf Türk ölülerim vardı, bunlara Avrupalı ölüler eklenmeye başladı. Annem bana babaanneme ve onun gibi okuma yazma bilmeyen arkadaşlarına okumam için romanlar verdi. Benim ilk Avrupalı misafir ölüm Madam Bovary'di. Ben okurken ihtiyar kadınlar ona ağladılar, ben de onu geceleri ölüler listeme dahil

ettim. İkinci Avrupalı ölüm Robinson Crusoe'ydü. Robinson Crusoe'yu yüksek sesle okurken Babaannem ikide bir "Ayy annesi babası nasıl dayandılar, karısı nasıl dayandı, çocukları ne yedi babaları olmayınca?" diye sormaya başlayınca ben de yalandan cevaplar veriyordum: "Çocuklar pilavla kuzu eti, mısır ve kestane yiyor falan." Geceleri de Robinson Crusoe'yu ölümler listeme dahil edip, ruhuna iyi gelsin diye dualar ediyordum. Üçüncü Avrupalı ölüm Moliere oldu. Zafiyeti atlatıp iyileştikten sonra 12 yaşında Devlet Tiyatrosu'na beni küçük roller için aldılar. Sahnelenen oyun Molier'in Kibarlık Budalası. Yetişkin oyuncularından Moliere'in sahnede öldüğünü duymuştum, böylece Moliere de geceleri ölümler listeme katıldı. Günün birinde bir oğlana aşık düşünceye kadar her gece Türk ölümleriyle birlikte Madam Bovary'e, Robinson Crusoe'ya ve Moliere'e ruhları için dua etmeye devam ettim. Aşık olunca ölümleri unuttum. İnsanların ülkeler arasında ilk değiş tokuş ettikleri sadece film yüzleri değil, aynı zaman da ölümlerdir.

Tiyatroda maskelerin takıldığı, makyajların yapıldığı odaya bitiyordum; ışıklar, aynalar, havalanan pudralar, kadınlar erkek rolünde, erkekler kadın, yapıştırılmış sahte burunlar, sahte kulaklar, sahte memeler, göbekler, yapışık makarnalar gibi görünen lüle lüle peruklar, ezberlerini gardropta tekrarlayan oyuncular, odalara sığmayan kostümler, devamlı işleyen ağızlar, her gece sahnede ölüp sonra dirilenler. Bir gece eve dönerken yıldızlara yemin ettim: "Yıldızlar, size yemin ediyorum, oyuncu olacağım!"

1965'te genç bir kızken Berlin'e gittim, birbuçuk yıl kalıp üç ay bir fabrikada çalıştım, babamın ricasıyla Almanca öğrendim. Bir sömestr tiyatro okuluna gittim. Bu birbuçuk yıl içersinde yeni ölümler Bertold Brecht'i ve Franz Kafka'yı tanıdım, Lotte Lenya, Ernst Busch gibi harika Brecht oyuncularını da. Brechtsever genç bir Alman beni Brecht'in tiyatrosuna götürdü, Berliner Ensemble'ye. Tiyatroda Arturo Ui oyununa hayran düşüp sokaklarda gece hiç bitmesin diye karın altında dolaşp durduk.

O zamanlar Berlin sokakları daha Hitler'den kendilerine gelememişti. Şehir yorgundu, kimi zaman dişsiz bir ağzı andırırdı. Belki de kafası gitmişti. Başsız bir beden, sağa sola yalpalıyor. Evlerin duvarlarında kurşun, bomba delikleri. Bombadan kurtulmuş evlerin aralarında, bombalardan yok olup gitmiş binaların harabelerinde sadece gecenin karanlığı pis pis sırtırdı. Hanna Arendt şu mealde bir şey söylemişti: "Nazi öldürme makinesi asla varolmamalıydı, şimdi iş işten geçti, artık bunun sonuçlarıyla hiçbirimiz başa çıkamayacağız." Belki bu yüzden suçluluk duyguları sokaklarda kol gezerdi. Soğuk gecelerde rüzgâr, gazete, kağıt parçalarını önüne katıp bu boşluklara savurur, bu harabelerde gazete parçaları birdenbire havalanır, havada birbiriyle çarpışır, sesler çıkarırlar, harabelerde şehrin şaşkın gezinen hayaletleri gibi gözükürlerdi. Bütün bu ruhlar nereye giderlerdi, nerede toplanırlardı? O zamanlar Berlin'de dirilerle ölümlerin sayıları

birbiriyle kıyaslansa ölümler çoğunlukta mıydı? Sanki insan yaşayan bir şehrin yerine sürekli bir şehrin faşist geçmişinin fotoğraflarını görüyor, bu fotoğrafların arasından kayarak ikide bir o zamana gidiyordu. Rosa Lüksemburg'u öldürüp attıkları kanal karanlık sulardan oluşan bir anıt mezar gibiydi. Yahudi mezarlığının sıkı sıkıya kapalı kapısı, mezar taşları arasında taşlar kadar uzamış otlar, birdenbire şehri ikiye bölen bir duvar önünde bir tabela: "Dikkat! Amerikan bölgesinden çıkıyorsunuz!" Kırklı yılların şarkılarını çalan bir meyhane, yaşlı kadınlar yaşlı kadınlarla dans ediyor. Savaşta mahvolan Anhalter tren istasyonunun önünde camları kırık bir telefon kulübesi. Savaş görmüş yaşlı bir adamın arkasında biri dururken ürken ensesi. Bütün bu resimlerin arasında birdenbire 68'lerin talebi hareketi. Sokaklarda Almanya'nın faşist yüzünü ilk defa liberalleştirilen kızlar erkekler, Rudi Dutschke, Con Bendit, Atina'daki cuntadan Berlin'e kaçmış Yunan gençler, yaşlılar. Berlin'i bu insanların arasında seviyordum, Yunan, Alman, Türk solcularla sinemaya gidip Jean-Luc Godard, Alexander Kluge, Luis Bunuel'in filmlerini görmeyi, bira bardaklarıyla dolu masalarda bu filmler üzerine konuşmayı, sol harekete katılan Türk işçilerle garlarda volta atmayı seviyordum. İspanyol, İtalyan, Yunan, Türk işçiler sokaklarda kendi dillerinde çok yüksek sesle konuşurlardı. Sanki kelimelerinin peşinden giderlerdi, sanki yüksek sesle konuştukları dilleri onlara bilmedikleri bir ormanda yolu açardı. Bir sokaktan ötekine saparken, bu sokağa sapacaklarından değil de, yüksek sesli kelimeleri, onların önünden gittikleri için, o kelimelerin peşinden gidiyor, kelimeleri o sokağa saptığı için onlar da o sokağa sapıyorlar gibi gelirdi insana. Acaba bu kelimeleri anlamayan Almanlara bu yabancılar eşekleri ve hindileriyle başka topraklarda yürüyorlarmış gibi mi gelirdi?

Bir buçuk yıl Berlin'de kaldıktan sonra İstanbul'a döndüm. Çantamda Brecht'in üç kitabı, Lotte Lenya ve Ernst Busch'un plakları ve bir gazeteden kestiğim Benno Ohnesorg'un ölüsü; Berlin'e İran Şahı geldiğinde polis tarafından sokakta öldürülen Benno Ohnesorg'un ölüsü.

İstanbul'a döndüğümde burada da insanlar ayaktaydı. Dünyayı saran 68 Hareketi buraya da gelmişti. Ölümleri daha tanımadığımız için de neşemiz yerindeydi. Bir yandan o dönemin ilerici Mehmet Ali Aybarlı, Çetin Altanlı, Yaşar Kemalli Türkiye İşçi Partisi için gecekondu mahallelerinde, fabrika önlerinde bildiri dağıtıyor, bir yandan tiyatro okuluna gidiyor, geceleri Utku Varlık, Komet, Alaattin, Mehmet Güleryüz gibi harika ressam arkadaşlarla Rum-Ermeni meyhanelerinde kahkahalar içinde kafayı çekiyor, kimseye zarar vermeyen aşklar yaşıyor, çok sevdiğim Turgut Uyar, Can Yücel, Selahattin Hilav, Yaşar Kemal, Cemal Süreya, Ece Ayhan'la başka masalarda toplaşıyor, canları yakılmış yaşlı solcularla konuşuyor, sendikacı arkadaşlarla evlerinde buluşuyor, kendimizin yalnızca ne olduğumuzu değil, daha ne olabileceğimizi anlamaya çalışıyorduk.

Talebesi olduğum tiyatro okulunda çok kral hocalarımız vardı. Muhsin Ertuğrul, Haldun Taner, Beklan Algan, Ayla Algan, Melih Cevdet Anday, Nurettin Sevin. Beklan Algan bizi sabahtan gece yarısına kadar okulda tutar, sahne sanatını öğretir, haftasonu için bizlere ev ödevi niyetine soru kağıtları dağıtırdı. Sorular şöyle kalmış aklımın eski köşesinde.

- Bu hafta bilincimi geliştirmek için ne yaptım?
- Hangi kitapları okudum?

Ben de bu soruları önce anneme sormuştum: “Annecim bu hafta bilincini geliştirmek için ne yaptın? Hangi kitapları okudun?” Annem bana susup bakınca da Berlinli solcu arkadaşlarımdan sıkça duyduğum soruyu sordum: “Anne önce ne vardı? Tavuk mu yumurta mı?”

Yokuşlu Cağaloğlu’nun çoğu köşesinde sokakta kitaplar satılırdı, bazen rüzgâr onların sayfalarını çevirirdi; Nazım Hikmetler, Sacco-Vanzettiler, Dantonlar, İspanyol içsavaşı, Rosa Lüksemburğlar, Pir Sultan Abdallar, başkalarını kurtarmak için öldürülmüşler kitaplarında bizi beklerdi. Uzan, eğil, al, eve götür, oku, bazen ağla, ölümlerle yat, ölümlerle kalk, her sabah vapura binerken biraz Rosa Lüksemburğsun biraz Sacco-Vanzetti.

O zamanlar Hakkari’nin Çukurca bölgesinde “köylüler açlıktan kırılıyor” diye bir haber okuduk. Dağlardan inen kar, köylülerle şehir arasındaki yolları mahvetmiş, insanlar açlıktan kırılıyormuş. Helikopterlerle oralara atılan yiyecekler de asker ve sivil bürokrat tarafından içediliyormuş diye bir haber. Ben tiyatro okulundan bir arkadaşımınla, benden iki yaş küçük Erdal’la açlıktan kırılan köylülerle röportaj yapmak için babamdan 300 lira alıp, önce otobüslerle, sonra otostopla kamyonlar üstünde Hakkari’ye gittik. O zamanlar daha Zap Suyu’na köprü yapılmamıştı. Peşimizde üçer sivil polisle oralarda köylülerle konuştuk, Tan gazetesine iki yazı yazdık: Biri “Azap Suyu”, diğeri “Hakkari Türkiye’yi arıyor”. İstanbul’a döndüğümüzde bu seyahati yakın arkadaşım şair Ece Ayhan’a anlattım. Ece bir şiirinde şöyle yazar:

Giderler harçlıklarına eserse
Haliç vapurlarıyla Zap Suyuna

O günlerde Ankara’da öldürülen bir genç için Anıtkabir’e yürüyüş düzenlenmişti. Bir yığın insan yürüyor. Öldürülen gencin annesinin adı İnsaf Ana. Ece Ayhan bu isme mahvolup bitmişti. Ben yürüyüşte İnsaf Ana’nın yanına gittim, birlikte yürürken “Oğlumun emeğini eline verdiler” dedi. Bunu Ece Ayhan’a yazdım. Ece de Devlet ve Tabiat kitabına İnsaf Ana’nın bu cümlesini aldı.

O günden böyle asker kaputu giyip gizli bir geyik
Yavrusu emziren gece çamaşircısı anası yazdırmıştır:
Ah ki oğlumun emeğini eline verdiler.

Doğu Alman yazar Heiner Müller'in "Im Schläfe der Völker stehen die Generale auf" diye bir cümlesi var. Halklar uyurken generaller ayağa kalkar.

O sıralar altı erkekle bir komün kurmuşuz, sinema komünü. Galiba 1971 başları, İngiliz konsolosluğunun karşısında bir apartmanda oturuyoruz, Genç Sinema dergisini çıkarıyoruz, alt katta Rum terziler, üst katta orospular, biz de arada öğrenci-işçi eylemlerinde çekilen 16 milimetrelik filmleri yıkayıp gösteriyoruz. Grup halinde kitap okunuyor, kazanılan bütün paralar filmler için kullanılıyor, et yenmiyor, ayakkabı alınmıyor. Deniz Gezmiş'in yakalandığı gün polisler evi basıp bizi Sansaryan Han'a, altıncı şubeye götürdüler. Orada beni üç hafta tuttular. Niye Hakkari'de Kürtleri jandarmanın üzerine saldırtmak istedin zırvasıyla. "Ne demek istedin yazının başlığında Hakkari Türkiye'yi arıyor diye? Hakkari Türkiye değil mi? Sen altı erkekle aynı evde yatıp kalkıyorsun, bu heriflerin hepsi senin üzerinden geçiyor mu?" Geçmiyorlar desem de bir demesem de bir. Hınzırlık olsun diye "Geçiyorlar ama dikkatli geçiyorlar" diye cevap verdim. Polis şefi "Orospu! Allah senin belânı versin!" diye yere tükürüp gitti. Üç hafta sonra bıraktılar. Galata Köprüsü'nde yürürken köprü'nün korkuluklarına tutundum, dokuz kilo kaybetmişim, balık kokuları, martı bağırtiları arasında hepimizi gebertecekler diye düşündüm.

Hepimizi gebertecekler.

Bu ülkeyi öldürecekler.

Ece Ayhan "Türkiye kötülük toplumu" derdi. Sevgili arkadaşım Tezer Özlü de "bu ülke bizim değil, bizi öldürmek isteyenlerin ülkesi" demişti.

Jandarmalar, polisler evlere girip insanları tutuklarken sadece insanları tutuklamıyorlardı, kelimeleri de kitapları da. Artık yazı demek, kelime demek ölüm demektir, ölümlerden ölüm beğen demektir. Kelimeler yüzünden işkencelerden işkence beğen demektir. Gebertilmelerden gebertilme beğen demektir. Böyle zamanlarda kelimeler hasta olur.

"Hangi hapishanede biliyor musun?"

"Selimiye'de. Asılmayı orada bekliyor."

"Bugün sekiz genç öldürüldü."

"Babası tabut getirmiş, ama oğlunun kafasını bulamamış."

İstanbul hasta kelimelerin dolaştığı delirtilmişler koridoru olmuştu. Kendi dilimde, Türk dilinde çok umutsuzlaştım, mutsuzlaştım. İstanbul'da yürürken manavlardaki meyveleri görüp şaşırıyordum. Bu narın, bu üzümün bu rezil hayatta işi ne, kimin ağzına tad verebilir ki? İnsanlar ortadan kaybettiriliyor, fotoğraf oluyorlardı. Babalardan önce oğullar ölüyordu. Anneler babalar ellerinde fotoğraflar çocuklarımız nerede diye soruyorlar. Ülke ölüyor, herkesi gebertecekler, herkesin fotoğrafını çekmeliyim.

Derler ki, insan yabancı bir ülkede dilini kaybeder. Ama insan kendi ülkesinde de dilini kaybeder. Söyleyemeyeceği kelimeleri saklarsa, kelimeler dilinin altında kalırsa, kelimelerden korku, dehşet duymaya başlarsa. Bir ülke karanlığa girerse taşlar bile başka bir yer arar. O dönem Brecht'in sözleri bana yardım etti.

Büyük büyük kalmaz, küçük küçük kalmaz
Gece oniki saat sürer, ama sonra gün gelir

Brecht bizlerden önce faşizmi vücuduyla yaşamıştı, tanımıştı. Şimdi onun kelimeleri bana kendi vücudum faşizmi tanıırken yardımcı oluyordu.

Çok şükür her şey çabuk geçer
Aşk bile, hatta acı bile
Nerde dün akşam dökülen o gözyaşları
Nerde geçen sene düşen kar.

O vakitler rüyam mutlaka Berlin'e gidip, Brecht'in bir talebesiyle tiyatrodan çalışmaktı. Türkçede hastalanmış kelimelerimi bir dil sanatoryumuna götüreceğim, Brecht gibi bir şairin diline. Annem de "git kızım, git kurtar kendini" dedi. İsviçreli arkadaşlarım bana bir burs verdiler, en müthiş Brecht talebesi Benno Besson'dur, ona git dediler. Trenle Berlin'e gittim, Besson'u buldum. "Bay Besson sizden Brecht tiyatrosu öğrenmeye geldim." Besson kaşlarını kaldırıp biraz yüzüme baktı: "Hoş geldiniz" dedi. Hoş geldiniz. Daha bu ilk Almanca cümle bana Brecht'in İstanbul'da verdiği sözün gerçek olduğunu gösterdi.

Gece oniki saattir, ama sonra gün gelir.

Dilin kemiği yok, nereye çevirirsen oraya dönüyor. Dilimi Almancaya döndürdüm; Tiyatro diline, Brecht'e, Kleist'a, Büchner'e, Goethe'ye, Shakespeare'e.

Çocukluğumda beş yaşında bizim duvarda büyük sarkaçlı bir saat asılıydı. Annemin bayıldığı iki hanım arkadaşı vardı. İki Ermeni kız kardeş, hiç evlenmemişlerdi, bizim eve gelir, yere bir kumaş serer, kırt kırt diye koca bir siyah makasla keser, anneme, kendilerine elbiseler, döpiyesler dikerlerdi. İplikler saçlarından sarkar, ince sigaraları dudak kenarlarında, kahkahaları tavana yapışır, bahçe ve ev deniz kokar, yavaş yavaş akşam olurdu. Bilirdim ki, birazdan babam, arkadaşı Kambur Rıfat'la koltuk altında bir rakı şişesiyle eve girecekler. Kadınlar, erkekler, hepsi yiyecek, rakı içecek ve kadınlar şarkı söyleyecekler. Böyle gecelerde yemek yiyemezdim. İşim vardı, işim de zamanı durdurmak. Duvarda asılı koca sarkaçlı saati durdurmak, ki bu an hiç geçmesin, hep böyle kalsın. Sürekli yelkovanla akrebe gözlerimi dikip onları durdurmaya çalışmaktan baygın düşer, masada uyurdum.

Zamanı durdurmak hayatta imkânsızdı, ama tiyatrodaki mümkündü. Tiyatroda durdurulmuş zamanların ölümleri canlanıyordu. Seyirciler bu canlanmış ölümleri görmeye ve dinlemeye geliyorlardı. Onun için oyun öncesi fuayede acayip bir heyecan başlıyordu. İnsanlar ölümlerin hiçbir kelimesini kaçırmak istemiyorlar, ölümler de bu bilmedikleri yeni hayatların hikâyelerine karışmaya geliyorlar. Oyuncu şimdiki zamanda konuşuyor, oynadığı figür geçmiş zamanda, birlikte tarih parçalarını birleştiriyorlar. Hamlet'in "Çürümüş bir şey var Danimarka Krallığı'nda" cümlesi, Doğu Almanya'da her oyunda alkışlarla karşılanıyordu. Saraydaki cinayetlerden yorulan, Amcasının kötülükleriyle başa çıkamayan Hamlet babasını öldürüp şimdi kral olan Amcası için "bu kral, bu kral itoğlu itin teki" der. O yıllarda anneme telefonda sorardım: "Ne alemde Türkiye? Nasılsın anne?" O da: "Kötü kızım, sen dayanamazsın" derdi. Başka bir telefonda: "Daha da kötü" demişti. Bertold Brecht'in Kentlerin Vahşi Ormanı oyununda Jane figürüne nasıl olduğu sorulunca, şöyle cevap verir: "Aynen İlmihal'de olduğu gibi, daha kötüye gidecek, daha kötüye gidecek, daha kötüye gidecek!"

Zaman geçip gitmiyor, dönüp geliyor, Geçmiş ile Şimdi hatta Gelecek bir yerde karşılaşıyor. Tiyatronun ölümleri bugünün tarih parçalarını kendi tarih parçalarıyla bütünlüyorlar. Hamlet'in o cümlesi: "Çürümüş bir şey var Danimarka Krallığında" sadece Doğu Almanya'yı değil, bugünün Türkiye'sini de gelip kalbinden vuruyor.

Tiyatroda perde indikten sonra her şey kostümler, peruklar, cümleler, kelimeler, duygular, ölümler, tüm bunları soyunma odasında bırakıyorsun, ışığı kapatıp tiyatronun kantinine gidiyorsun. Sahnede ölüyorsun, sonra kalkıyorsun, yüzündeki kanı siliyorsun, kantine gidip bir bira alıyorsun, arkadaşlarınla şakalaşıyorsun, ertesi gece gene ölüyorsun, sonra gene kalkıyorsun. Sürekli zamanı durduruyorsun. Hayatta ne kadar zor şey varsa, tiyatrodaki kolay; aşk, nefret, kıskançlık, güç, zalimlik, ölüm. Sahnede bir başkasının hikâyesini kendi hikâyenmiş gibi oynarken bir sihir oluşuyor. Başkaları biz oluyor, biz başkaları. Sonra oyun bitince rolle aramıza mesafe koyuyoruz; Ofelya, Hamlet, Woyzcek soyunma odasında bırakılıyor, ışıklar söndürülüyor, kapılar kapatılıyor. Ertesi akşam insan gene Ofelya oluyor. "Ah hangi asil ruh burada mahvedildi?" cümlesi gene ağızda. İnsan aynı anda iki yerde birden, iki kişilik birden. İnsan tiyatronun araçlarıyla Ofelya'nın sınırlarını açarken iterken, aynı zamanda kendi sınırlarını da itiyor, büyütüyor, genişletiyor, açıyor.

Doğu Berlin'de iki yıl birlikte çalıştıktan sonra rejisörüm Besson bana sordu:

"Kaç yaşındasın?"

"27!"

"Daha çok gençsin. Başka bir kültüre, başka bir dile gelebilirsin. Ben Paris'e gidiyorum, orada Brecht'i sahneleyeceğim, gel benle beraber Paris'e" dedi."

Yabancı işçiler Almanya'ya çalışmaya giderken “bir yıl sonra döneceğim” derlermiş. Ben de bir yıl kalıp Brecht tiyatrosu öğrenip geri dönerim demiştim. Türkiye’de öldürmeler, asmalar devam ediyordu. Gene de arada bir burada mı kalsam yoksa İstanbula mı dönsem diye soruyordum, Almanca mı Türkçe mi, burası mı orası mı? Benno Besson beni alıp Paris’e götürünce beni Berlin mi İstanbul mu diye iki tercih arasında kalmaktan kurtardı. Artık bu ikisi arasında ille de birini seçmek zorunda değildim. İlle de iki şeyden birini seçmek, çok zor bir şeydir. Tıpkı kocanla sevgilin arasında mutlaka bir tercih yapmak zorunda kalman gibi. Paris’te Fransızca öğrenip Fransız tiyatrosunda çalışmaya başlayınca, bu aralarında dolandığım üç ülke, üç dil sanki bir kocam, iki sevgilim var gibi oldu. Üç aşk arasında bir tercih yapılamaz. Böyle yaşayıp git, hatta bir dördüncü sevgili bul, en iyisi bu. Mesleğiniz ne diye sorarlarsa, kelime toplayıcısıyım dersin.

Hep tiyatrodan konuştum. İnsan tiyatrodan ölümleri canlandırıp zamanı durduruyor, ama yazıda da roman yazarken de zamanı en azından yavaşlatıyor. Bu çok lüks bir şey. Ya da yazmanın lüksü zamanı yavaşlatmak. Yazmak tiyatroya çok benziyor benim için. İnsan aynı anda iki yerde birden, iki ayrı benlikte birden. Tiyatrodan nasıl Ofelya’yı oynarken iki benlik varsa, yazarken de öyle. Yazarken birinci Ben ikinci Ben’e bazı sırlar veriyor, ama ikinci Ben de birinci Ben’e sırlar anlatıyor. Sanki bir denge oyunu bu iki Ben arasında. Romanda sahneye konulanla yaşanmış arasında, dille anlatılan hikâyeye materyeli arasında, oynarak yazmakla yazarak oynamak arasında. Önümüzdeki kağıt bir hatırlama mekânı. Romandaki ikinci Ben’in yazardan farklı bir hatırlatma zihni var.

İlk romanımı yazarken, hangi dilde yazayım diye hiç düşünmedim; Almanca yazdım. Vücut ritmim Alman diliydi. Günlük hayat Almancaydı. Bu dilin ülkesinde “Brecht Tiyatrosu” hayalimi gerçekleştirmiştim. Türk faşizminde hastalanmış Türkçe kelimelerim Alman tiyatrosunda kendilerine gelmişlerdi. Tiyatrodan dramlar, tragedyalar insanın içine dokunur, aynı zamanda bir ütopya sözü verir. Yabancı bir dilde kelimelerin çocukluğu yoktur. Ama benim Almanca kelimelerimin vücudu vardı. Almanca kelimelerle ben tiyatrodan karşılaşmıştım. Tiyatro kafalarla kafalar arasında değil, vücutlarla vücutlar arasında bir diyalogtur.

İlk romanım “Hayat Bir Kervansaray”ı yazarken, bana bir şey söyleyen, kalbimde gezinen, bana kuvvet veren fotoğraflar ve resimleri odamın duvarına toplu iğnelerle tutturmuşum: Bunuell, Signorelli, Van Gogh’un tüm oto-portreleri, Rembrandt, Heinrich Heine, Kavafis, Gramsci, Beatles, Pompei’nin duvar resimleri, sürrealistlerin portreleri, İsa’nın çarmıha gerili bir resmi, güzel annemi bana hatırlatan bir Picasso kadını, Burt Lancaster, Man Ray, Kiki de Montparnesse, Marlon Brando, Munc’un sırtları bize dönük insanları, oğulları suçsuzca öldürülmüş Türkiyeli babaların gazetelerden kesilmiş resimleri, Albrecht Dürer’in kendini İsa olarak çizdiği portresi, Rönesans döneminden güzel

erkek yüzleri, rejisörüm Benno Besson, Heinrich Böll, Brecht, Kurt Weil, Osmanlı erotik resimleri, bittiğim Japon sinemacıların Ozu, Mizoguchi, Naruse film afişleri, Anna Magnani, Silvana Mangano, Pasolini, Fritz Lang, Nosferatu, Peter Lorre, Ara Güler'in İstanbul fotoğrafları, babaannemin bir çocukla tahterevalliye binmiş resmi.

Beş yıl sürdü bu çocukluk romanını yazmam. Yazarken yeniden bulduğum yavaşlatılmış çocukluk ritmimi ve artık kaybettiğim ama romanda yeniden bulduğum çocukluğumun o güzel insanlarını, çocukken her gece ruhlarını andığımı, her gün mezarlardan ve gazetelerden topladığım ölüleri kaybetmemek için bazen günlerce evden çıkmıyordum. Çıkarsam sokakta bir endüstri ülkesinin delirmiş hayat hızıyla karşılaşırım, yazarken yeniden bulduğum ölülerimi bu delirmiş ritmin içinde kaybederim diye korkuyordum. Yiyecek bir şeyler almaya çıkarsam sadece sevdiğim satıcıların dükkanlarına gidiyordum. Ya çocuk gibi bir sesi olan Koreli kadının dükkanına ya da koca memelerini zor taşıyan, bana dükkanına her girdiğimde gizli sevgilisinden bahseden Alman fırıncı kadına, ya da üç çocuğu birden bir kazada ölmüş kadın kasap Carla'ya.

İnsan yazarken masada bir seyahat başlıyor. Kelimeler, ritimler tehlikeli bir yolcuğa çıkıyor. Bu biraz bir trapezcinin havada partnerinin elini yakalayabilecek mi ya da ipte yürüyen canbazı seyrederken, ay düşecek mi yoksa korkusuna benziyor.

Yazarken yalnızsın, tiyatrodan değilsin. Sadece sen yoksun, bir yığın insan var. Tiyatronun koridorları, soyunma odaları, her yer bir oyun, şaka yeri. Herkes figürünü bulman için orada. Rejisör provada senin sınırlarını açıyor, diğer oyuncular da senin sınırlarını zorluyor, sen de onlarınkini. İş arkadaşların sabah iki yanağından, akşam iki yanağından öpüyor. Fransa'da sabah yanağından üç kere, akşam da yanağından üç kere öpülürsün, eğer oyunda 30 oyuncu ve teknisyen varsa, sabah 90 kere, akşam 90 kere öpülürsün, 180 öpücük her gün. Ama yazarken bu öpücükler yok.